

ІСТОРІЯ ПОЛЬЩІ ЗА ВЕХОМ (ПРО МОВУ І СТИЛЬ СТ. ВЕХЕЦЬКОГО)

Черниш Тетяна Олександрівна

д-р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено мовностилістичним особливостям видатного польського письменника-сатирика Стефана Вехецького. Автор показує, що використання персонажами Вехецького варшавської міської говірки не лише служило їх реалістичному зображенню, а й виконувало інші істотні художньо-модельні функції, при цьому ця говірка виступала як суто мовна знакова форма для вираження позамовного змісту.

Ключові слова: сатирична проза, міська говірка, польська мова, Стефан Вехецький, знакова форма.

Цього року відзначатиметься сто п'ятнадцята річниця від дня народження одного з найвідоміших і найпопулярніших польських письменників-сатириків Стефана Вехецького (1896 – 1979). У польській літературі, славній і видатними особистостями, і високим рівнем загальної письменницької культури, цей автор посідає особливе місце. Стефан Вехецький (який писав і під псевдонімом Вех) належить до тих майстрів слова, стосовно яких особливо справедливим видається твердження, згідно з яким головним героєм літературного твору є його мова. Через це вивчення мовностилістичних особливостей його творів є актуальним та цікавим предметом лінгвополоністичних студій.

Цей автор працював у різних власне літературних і, так би мовити, довоколаітературних жанрах, але найціннішим і найцікавішим у його доробку є ті його твори, мова яких, повністю чи частково, становить художньо перероблену варшавську говірку. Як зазначають укладачі енциклопедичного довідника з польської літератури у статті, присвяченій Вехецькому (автор статті Я. Войновський), що він, спираючись на свій власний досвід судового репортера, створив власний жанр гумористичної побутової замальовки, мова якої сполучала в собі елементи міської говірки, жаргону варшавських околиць, головню з соціального пограниччя між дрібною буржуазією та люмпен-пролетаріатом [Wojnowski 1985, 581]. Цей авторський ідіолект навіть дав підставу видатному польському мовознавцеві В. Дорошевському для створення спеціального терміна пол. *wiech*, що є відонімним апелятивом, який тлумачиться у словнику польської мови за редакцією згаданого лінгвіста таким чином: "повсякденно-побутовий ненормативний різновид мови, який відзначається експресивністю, не регулюється суворими правилами вжитку, властивими літературній мові; міська говірка, польська паралель фр. *argo* і англ. *сленг*" [Słownik 1996]. Однією з ілюстрацій у цій словниковій статті є фрагмент із праці самого Дорошевського, де говориться про мовний феномен веха: "Вехом є спосіб мовлення, що порушує або розхитує усталений культурно-мовний узус, а, отже, найбільшою мірою відхиляється від усяких урочистих, набундючених, вишуканих, бюрократично-серйозних і пафосно-піднесених мовних різновидів" [тж.]. Наведемо також і визначення з сучасного джерела, Вікіпедії, згідно з якою "*wiech* – це варшавська говірка, а понадто її літературне відтворення на кшталт того, як це робив у своїй творчості Стефан Вехецький (Вех). Також риси вар-

шавської говірки, що виступають у висловленнях загальнопольською літературною мовою. У літературі роль веху полягає в тому, щоб надавати, особливо діалогам, рис побутового мовлення й комізму..." [Wiech/Wikipedia].

Знаменно, що саме Веха називав своїм учителем Леопольд Тирманд (1920 – 1985), дія найвідомішого твору якого, роману "Лихий" ("Zły", перше видання 1955 р.) [Tyrmand 2004], розгортається саме у варшавських низах перших повоєнних літ.

Ключовим персонажем низки творів Веха й одночасно найвиразнішим носієм однойменного ідіому є пан Пецик. Поряд із текстами, де репліки і дії цього персонажа виступають у викладі від автора, який виступає у 1-й особі і не є йому тотожним, існують також і тексти, де саме Пецик є т. зв. внутрішньотекстуальним суб'єктом викладу. Прикладом останніх може слугувати, приміром, збірка фейлетонів "От тобі полька!" ("A to ci polka!") [Wiech 1974], натомість перший тип побудови тексту виступає у збірці "Гелена в нехлюйському вбранні" ("Helena w stroju niedbałym") [Wiech 2002]. Саме ця остання збірка є об'єктом наших філологічних спостережень.

За своїм змістом "Гелена в нехлюйському вбранні" становить збірку оповідань, що їх суб'єкт загального внутрішньотекстуального викладу вислуховує, зустрічаючись із уже згаданим паном Пециком на вулицях післявоєнної Варшави. Спільною темою цих коротких оповісток є історія Польщі починаючи з династії П'ястів (X ст.) і закінчуючи останнім королем незалежної Польщі Станіславом Августом Понятовським, т. зв. Чотирьохлітнім сеймом і прийняттям "Конституції 3-го Травня" у 1791 р.

У цьому творі цікавим, звісно ж, є не сама історія, не ті історичні події, які становлять тему окремих оповідей, а характер і спосіб їх представлення: автор репрезентує зазначені події, користуючись дискурсом варшавської говірки, а також, і це найважливіше, властивою цій говірці картиною світу. І тут доречним видається зіставлення з "Енеїдою" І. Котляревського. В обох випадках мова йде про вже відоме, але якщо у бурлескно-травестійній поемі Котляревського об'єктом "перевдягання" є міфологічна історія Давнього Риму, то у Веха історичні постаті говорять і поводять себе як персонажі з сучасних письменників варшавських суспільних низів. У цей спосіб історичний виклад у Веха, відображаючи тверезо-приземлену, грубо-матеріальну точку зору, становить ніби альтернативу піднесено-романтичному, екзальтованому історико-патріотичному дискурсу, а також і комуністичній новомові (пор. думку В. Дорошевського про те, що "...у веху знаходить своє вираження експансивна сила мас, їх критицизм, гумор як невід'ємні риси кмітливості й дотепності" [Doroszewski 1948, 11–12]).

Ось як, приміром, подається діалог між майбутнім королем Болеславом Кривоустим і його батьком, королем Владиславом Германом: *Ojciec...nierz wygląda oknem z Wawelu...i dyszczypliną mu wtenczas groził i krzyczał: "Bolek, na górę, lekcje odrobić!" "Tata da spokój, tata idzie spać!" – odpowiedział chłopak. "Ale ja ci mówię, chodź na górę, ciastko dostaniesz!"* [Wiech 2002, 25]; діалог між монархом і його нащадком зображується як типова дворова сценка обміну репліками між батьками і дітьми.

Присутність сучасних реалій вносить не лише елемент комізму; вона також служить, як, утім, і вся репрезентована у цей спосіб історія давньої Польщі, власне для зображення Польщі нової. Так, переказуючи події, пов'язані з легендарним гнєзненським князем Попелем і називаючи його *król Popiolek*, пан Пецик, серед іншого, зазначає, що той постійно був зайнятий розливанням у пляшки *Złotej Renety* – популярного у Варшаві дешевого фруктового вина [Wiech 2002, 92] (цей же вираз, *złota reneta*, позначає у Веха й один із королівських клейнодів: *z berłem i kosztelą, czyli też złotą renetą w ręku* [Wiech 2002, 16]; *kosztela* – теж сорт яблук). Коли король Болеслав Хоробрий справджує якість золота в отриманій від германського імператора короні, оцінює зневажливо каже йому: *Lipa, tombak, amerykańskie złoto* [Wiech 2002, 16] (корону з якісного золота Пецик характеризує як *trójka dentystyczna*, тобто золото третьої проби, уживане для коронок і пломб). Щодо короля Сигізмунда III Вази оповідач (назвавши його *inwalidą z powstania* – пам'ятник цьому королю був зруйнований під час окупації) відзначає, зокрема, що той...*Rybną Centrale założył, trzysta potraw z dorsza obmyślił...* [Wiech 2002, 63]. Як пише Роберт Штілер, рибні центри (мережа рибних магазинів із добрим постачанням) в соціалістичній Польщі становили важливий складник продовольчої політики, спрямованої на зменшення споживання м'яса, оскільки воно в основному йшло на експорт. Що ж до тріски, то її нав'язливе рекламування викликало прямо протилежний ефект, що знайшов своє відображення у фразі Ст. Штрумф-Войткевича: *Jedźcie dorsze, głównie gorsze* [Stiller 2002, 102] – подібним чином зазнали невдачі, за Пециком, і спроби короля Зигмунта відучити варшав'ян від скромного.

Оскільки ж Польща незадовго перед тим частково входила до Російської імперії, то у мовній картині світу пана Пецика як народженого на схилку XIX ст. залишилися і відповідні сліди цього: розповідаючи, у зв'язку із походом Болеслава Хороброго, про Київ, він говорить не лише про Золоті ворота, а й про киянок, що *na balabajkach podgrywiają "Oczy czarne", "Dwie gitary" albo "Ach, zaczęła noc..."* [Wiech 2002, 23].

Цьому відповідають і досить численні російнізми, поширені у Веха: *apiać, na szczer, w drebiezi, paszół wont, pierepalki, krugom, zakapior* (пор. [Kurkowska, Skorupka 1974, 101]). Назвою суто російської реалії є слово *świnka* "царська золота монета вартістю п'ять рублів" (внутрішня форма назви мотивується тим, що як затулити певну частину профілю Миколи I на аверсі монети, то частина, яка залишиться, буде нагадувати зображення свині).

Рисою як міської говірки, так і її відтворення у творах Ст. Вехецького є зміна літературно-нормативної форми слів: *tranwaje* (літ. *tramwaje*), уже згадана *dyscyplina* (літ. *dyscyplina*), *legularny* (літ. *regularny*), *uryna* (літ. *urna*), *tretuar* (літ. *trotuar*) тощо. Крім того, імена власні й невідомі набувають властивого говірці граматико-дериваційного оформлення: *Poniatoszczak* замість *Poniatowski* (мається на увазі Юзеф Понятовський); *chomonciaki* (пор. *chomąt* "неотесана, неосвічена, безкультурна людина" [Słownik 1996]). Король *Bolesław IV Kędzierzawy* стає *Kindziorowaty* і просто *Kindziorek*, а *Henryk I Brodaty* – *Heniek Szpicbródka* [Wiech 2002, 30–31].

Явищем, спільним як для апелювативної, так і для онімної лексики у Веха, є народно-етимологічне перетлумачення: так, назва династії П'ястів, *Piastowie*, у пана Пецика називається *Piastuskiewiczze* (пор. *pastuszek* "пастушок", *Pastuskiewicz* (прізвище), *piastować* "пестити"; слово *reumatyzm* "ревматизм" уподібнюється, хоча й не цілком, до слова *romantyz*, а *folksdojczka* – до *fokstrotka*.

Таким чином, є підстави твердити, що застосування Стефаном Вехецьким міської говірки Варшави слугувало не лише для того, щоб надати автентичного звучання й вигляду мовленню його персонажів – представників простого люду столиці Польщі. Крім такого суто мовного мімесису й, відповідно, мовної характеристики персонажів, письменник розв'язував за допомогою цього ідіому інші і складніші художньо-естетичні завдання: у вирішенні цих завдань даний мовний різновид із властивою йому моделлю світу та способом світосприймання відігравав роль знакової форми, що відповідним чином виражала той чи інший позамовний зміст.

Статья посвящена языковым и стилистическим особенностям произведений выдающегося польского писателя-сатирика Стефана Вехецкого. Автор показывает, что использование персонажами Вехецкого варшавского городского говора не только служит их реалистическому изображению, но выполняет и существенные художественно-модельные функции, при этом данный говор выступает как собственно языковая знаковая форма для выражения внеязыкового содержания.

Ключевые слова: сатирическая проза, городской говор, польский язык, Стефан Вехецкий, знаковая форма.

The article's subject form peculiarities of language and style of the works of Stefan Wiekhecki, an outstanding Polish satirist. The author shows that the Warsaw urban vernacular as used by Wiekhecki's characters serves not only as a mean of realistic depiction but also as a mean of artistic modeling; this vernacular operates as sign form expressing extralanguage sens.

Key words: satirical prose, urban vernacular, the Polish language, Stefan Wiekhecki, sign form.

Література:

1. Doroszewski W. Rozmowy o języku. – Warszawa: PIW, 1948. – S.1. – S. 11–12.
2. Kurkowska H., Skorupka St. Stylistyka polska. Zarys. – Warszawa: PWN, 1974. – 400 s.
3. Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa: PWN, 1958–1969. – T. 1–11. – Przedruk elektroniczny. – Warszawa: PWN, 1996. – Wersja 1.0.
4. Stiller Robert. Przypisy // Wiech. Helena w stroju niedbałym czyli królewskie opowieści pana Piecyka. – Kraków: Etiuda, 2002. – S. 91–109 s.
5. Tyrmand L. Zły. – Warszawa: Prószyński i S-ka, 2004. – 542 s.
6. Wiech // <http://pl.wikipedia.org/wiki/Wiech>
7. Wiech. A to ci polka! – Warszawa: Czytelnik, 1974. – 308 s.
8. Wiech. Helena w stroju niedbałym czyli królewskie opowieści pana Piecyka. – Kraków: Etiuda, 2002. – 112 s.
9. Wiczorkiewicz B. Współczesna gwara warszawska. Próba charakterystyki// Literatura Ludowa. – 1967–1968. – № 4–6. – S. 61–79.
10. Wojnowski J. Wiekhecki // Literatura Polska. Przewodnik Encyklopedyczny. – Warszawa: PWN, 1985. – T. 2. – S. 581–582.